

Mövzu № 4. “Azərbaycan dövlətinin Konstitusiyası əsasları”

PLAN:

GİRİŞ

1. Azərbaycan dövlətinin konstitusiyası hüquq forması
2. Demokratik hüquqi dövlətin konstitusiyası prinsipləri
3. Azərbaycan dövlətinin konstitusiyası hüquq statusunun əsas elementləri

NƏTİCƏ

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 2016.
2. Azərbaycan Respublikasının “Silahlı Qüvvələri haqqında” Qanunu, Hərbi
3. Qanunlar Toplusu, 2003.
4. Azərbaycan Respublikasının “Dövlət Bayrağı haqqında” Qanunu 05.02.1991.
5. Konstitusiyası hüququ (Mühazirə mətnləri). Fəxrəddin Nağıyev. Qanun-2009
6. Azərbaycan Respublikasının “Dövlət himni haqqında” Qanunu, 27.05.1991.
7. Azərbaycan Respublikasının “Dövlət sirri haqqında” Qanunu, 19.01.1993.
8. İ.Cəfərov “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının şərhini” Bakı, 2010.

GİRİŞ

XX əsrin son illərində öz müstəqil dövlətini bərpa edən Azərbaycan xalqı gələcək inkişaf yolunu müəyyənləşdirmək məqsədilə demokratik prinsiplərə cavab verən Konstitusiyayı qəbul etdi. Azərbaycan xalqı beynəlxalq hüquq normalarına cavab verən Konstitusiyayı qəbul etməklə, dünya dövlətləri sistemində bərabər üzv olmasını təsdiqlədi. Konstitusiya bütünlüklə aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır. Bu prinsiplər Respublikanın ictimai quruluşunda baş verən köklü dəyişikliklərə və reallıqlara bağlıdır:

1. Hüquqi dövlətin yaradılması respublikanın daxili həyatının hüquq normalarına əsasən tənzim edilməsinə təminat verir;

2. Azərbaycan Respublikası öz dövlətinin və xalqının suverenliyinin, müstəqilliyinin və ərazi bütövlüyünün qorunmasına təminat verir;

3. Dövlətinin xarici əlaqələrinin bərabərlik, dövlətlərarası münasibətlərin sülh və danışıqlar yolu ilə həll edilməsi istiqamətində yaradılması respublikanın dövlətçiliyinin bərqərar olmasına və onun beynəlxalq miqyasda bərabərhüquqlu dövlət kimi tanınmasına əsaslı təminat verir;

4. Konstitusiyaya əsasən müxtəlif mülkiyyət formalarının fəaliyyətinə eyni qaydada münasibət yaradılması, onların eyni səviyyədə müdafiə edilməsi yeni iqtisadi siyasətin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsinə layiqli təminat verir.

Sual 1.

Azərbaycan dövlətinin konstitusiya hüquq forması

Hər bir dövlətin mahiyyəti və məzmunu onun forması vasitəsilə ifadə olunur.

Dövlətin forması dedikdə, onun mahiyyəti və məzmunu ilə qırılmaz surətdə bağlı olan dövlət hakimiyyətinin təşkili və quruluşu başa düşülür.

Dövlətin forması probleminin böyük siyasi və praktik əhəmiyyəti vardır.

Dövlət idarəçiliyinin effektivliyi, hökumətin nüfuzu və stabilliyi, qanunçuluğun və hüquq qaydasının vəziyyəti dövlət hakimiyyətinin təşkili və realizəsindən asılıdır.

Dövlətin forması qarşılıqlı vəhdətdə olan üç elementdən – idarəetmə forması, dövlət quruluşu formasından və siyasi idarə üsulundan (recimdən) ibarətdir.

İdarəçilik forması anlayışına dövlətin ali hakimiyyət orqanlarının sistemi, onların təşkili üsulu, onlar arasındakı qarşılıqlı münasibətlərin əsası daxildir.

Müasir dövlətlər üçün əsasən monarxiya və respublika idarəçilik formaları xarakterikdir.

Monarxiya idarəçilik formasında ali hakimiyyət səlahiyyəti ya bütövlükdə və yaxud qismən bir şəxsə (kral, imperator, şah, əmir, soltan) məxsus olur, dövlət başçısı sayılan həmin şəxs hakimiyyətə irsi yolla gəlir, öz hərəkətlərinə görə heç bir hüquqi məsuliyyət daşımır (məsələn, Böyük Britaniyada bu, “Kral haqsız ola bilməz” prinsipi ilə ifadə olunur).

Monarxiyanı aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar;

Mütləq monarxiya. Bu idarəçilik forması aqrar quruluşun dərinliklərində sənaye quruluşunun rüşeymlərinin yetişməyə başladığı feodalizmin son dövrü üçün səciyyəvidir. Bu forma onunla səciyyələnir ki, bütün dövlət hakimiyyəti monarxın əlində cəmlənir. O, özü qanunları verə, inzibati fəaliyyətə rəhbərlik edə və ya bunun üçün hökuməti təyin edə, ali məhkəmə funksiyasını həyata keçirə bilər.

Müasir şəraitdə monarxiyaya çox nadir halda rast gəlmək olar. Misal olaraq Səudiyyə Ərəbistanı və Omanı göstərmək olar. Belə dövlətlər konstitusiyaya malik olsalar da, bu akt, sözün tam mənasında, konstitusiya sayılmır. Çünki, monarxın

hakimiyyəti heç nə ilə məhdudlaşdırılmır. Səudiyyə Ərəbistanında və Omanda monarxlar həm də ali ruhani şəxs sayılırlar.

Dualist monarxiya. Bu, məhdud konstitusion monarxiyanın ilkin formasıdır. Burada biz meydana gələn və hətta inkişaf etmiş hakimiyyət bölgüsünə, heç olmazsa, qanunverici hakimiyyətin icra hakimiyyətindən ayrılmasına rast gəlirik.

Qanunvericilik hakimiyyəti mahiyyət etibarını ilə parlamentə məxsusdur. Parlament, əgər seçki hüququ senzdirsə, təbəqələrdən və ya onların bir hissəsindən seçilir. İcra hakimiyyəti monarxa mənsubdur. O, bu hakimiyyəti ya bilavasitə, yaxud da özünün təyin etdiyi hökumət vasitəsilə həyata keçirir. Məhkəmə hakimiyyəti monarxa mənsub olsa da, bu və ya digər şəkildə müstəqil olur. Qanunlar parlament tərəfindən qəbul olunsada, monarxın mütləq veto hüququ var. Bundan başqa, monarx dualist monarxiyanı mütləq monarxiya ilə əvəz edərək, parlamenti buraxa bilər.

Hökumət (əgər belə orqan varsa) öz fəaliyyətinə görə parlament qarşısında deyil, monarx qarşısında məsuliyyət daşıyır.

Parlamentli monarxiya. Bu idarəçilik forması adətən, yüksək inkişaf etmiş dövlətlərdə mövcuddur.

Burada biz parlamentin icra hakimiyyəti üzərində aliliyi prinsipinin tanınması ilə inkişaf etmiş hakimiyyət bölgüsünü, demokratik və ya heç olmasa, liberal rejimi müşahidə edirik. Parlamentin aliliyi onunla ifadə olunur ki, hökumət adətən monarx tərəfindən təyin edilir və parlamentin (və ya onun aşağı palatasının) etimadından istifadə etməlidir. Monarx isə, aydındır ki, parlamentdə (aşağı palatada) çox yerə malik olan partiya liderini və ya partiyalar koalisiyasının liderini hökumət başçısı təyin etməyə məcburdur.

Parlamentli monarxiyanın başlıca fərqləndirici əlaməti – öz fəaliyyətinə görə parlament (aşağı palata) hökumətə etimadsızlıq edərsə, hökumət istefaya getməlidir və ya monarx tərəfindən azad edilməlidir.

Respublika – dövlət idarəçiliyinin bir forması olmaqla, ali dövlət hakimiyyəti orqanlarının müəyyən müddətə seçilməsini nəzərdə tutur.

Müasir dövrdə respublika idarəçilik forması parlamentli, prezidentli və qarışıq respublika formalarında olur.

Parlamentli respublika. Bu idarəçilik formasında prezident ya parlament tərəfindən, yaxud da daha geniş kollegiya tərəfindən seçilir. Parlamentli respublikada prezidentin konstitusiya ilə təmin edildiyi geniş səlahiyyətlər, bir qayda olaraq, hökumət tərəfindən həyata keçirilir. Parlamentli respublikanın başlıca əlaməti hökumətin parlament qarşısında siyasi məsuliyyətidir (Türkiyə, İtaliya).

Qarışıq respublika. Belə idarəçilik forması özündə həm prezidentli, həm də parlamentli respublikanın əlamətlərini birləşdirir. Məsələn, Fransa Respublikasının 1958-ci il Konstitusiyası üzrə prezident vətəndaşlar tərəfindən seçilir və hökumətə rəhbərlik edir. Bu, prezidentli respublika üçün səciyyəvi haldır. Eyni zamanda onun tərəfindən təyin edilən hökumət parlamentin aşağı palatasının – Milli Məclisin etimadını qazanmalıdır. Bu isə parlamentli respublika üçün səciyyəvidir. Həm də prezident öz mülahizəsinə görə Milli Məclisi buraxa bilər.

Prezidentli respublika. Prezidentli respublikada həm qanunvericilik hakimiyyəti, həm də icra hakimiyyəti öz mandatını bilavasitə xalqdan alır. İcra hakimiyyətinin başçısı xalq tərəfindən seçilən prezidentdir. Bu respublika formasında hökumətin tərkibi prezident tərəfindən müəyyən edilir. Hökumət prezident qarşısında məsuliyyət daşıyır.

Azərbaycan dövlətinin əsas Qanunu (mad. 7, hissə 1) ölkəmizdə respublika idarəçilik formasını təsbit edir. Əsas Qanunda respublikanın konkret forması göstərilmir. Lakin, Konstitusiyanın məzmununa əsaslanaraq, qeyd etmək olar ki, Azərbaycanda prezidentli respublika idarəçilik forması müəyyən olunur. Buna misal olaraq, Konstitusiyanın bir sıra müddəalarını qeyd etmək olar:

- Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, şəxsi və gizli səsvermə yolu ilə 5 il müddətinə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları tərəfindən seçilir;

- Azərbaycan Respublikasının Prezidenti icra səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsinin təşkili məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetini (hökuməti) yaradır və Milli Məclisin razılığı ilə Baş Naziri təyin edir;

- Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə tabedir və onun qarşısında cavabdehdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 8-ci maddəsində deyilir: “Azərbaycan dövlətinin başçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidentidir. O, ölkənin daxilində və xarici münasibətlərdə Azərbaycan dövlətini təmsil edir”.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan xalqının vahidliyini təcəssüm etdirir və Azərbaycan dövlətçiliyinin varisliyini təmin edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyinin, ərazi bütövlüyünün və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə riayət olunmasının təminatçısıdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyinin təminatçısıdır.

Sivilizasiyalı ölkələrdə prezidentli respublika güclü hakimiyyəti ilə fərqlənir, bununla yanaşı hakimiyyətlər bölgüsü prinsipi üzrə qanunverici və məhkəmə hakimiyyətləri normal fəaliyyət göstərən, hakimiyyət budaqları arasında nəzarət və tarazlıq mexanizmi dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən sui-istifadəni istisna edir.

Müəyyən ölkədə konkret dövlət quruluşu formasının olması sosial, tarixi, milli, coğrafi və s. şərtlərdən asılıdır.

Beləliklə, dövlət quruluşu dedikdə, dövlət hakimiyyətinin ərazi təşkilini, dövlətin mərkəzi orqanları ilə yerli orqanları arasındakı, habelə, dövlətin ayrı-ayrı tərkib hissələrinin öz aralarındakı və onların hər biri ilə dövlətin özü arasındakı qarşılıqlı əlaqə və münasibətlərin xarakterini başa düşmək lazımdır.

Hazırda dövlətlərin siyasi-ərazi quruluşunun iki əsas forması mövcuddur. Bu baxımdan dövlətlər sadə (unitar) və mürəkkəb (federativ) olurlar. Məsələn, Fransa, Yaponiya, İtaliya, Türkiyə və s. unitar, ABŞ, Hindistan, Rusiya və s. federativ dövlət quruluşuna malikdirlər.

Unitar (latın sözü olub, “unus” – vahid) dövlət – tam siyasi vahidliyi ilə fərqlənir. Unitar dövlət vahid və bölünməzdir.

Unitar dövlət quruluşunda bütün ölkə üçün vahid dövlət hakimiyyətinin ali orqanları mövcud olur ki, bunlar da dövlət suverenliyini həyata keçirirlər.

Unitar dövlət ərazisində ali hüquqi qüvvəyə malik olan vahid Konstitusiya mövcuddur. Unitar dövlətin ərazisində vahid qanunvericilik sistemi, vahid vətəndaşlıq, vahid pul sistemi olur.

Unitar dövlət rəhbərliyi mərkəzi dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən həyata keçirilən vahid silahlı qüvvələrə malikdir.

Unitar dövlətin ərazisi inzibati ərazi vahidlərinə (rayonlara, şəhərlərə) bölünür. Unitar dövlətin tərkibinə muxtariyyət statusundan istifadə edən ərazi vahidləri də daxil ola bilər. Buna misal olaraq, Böyük Britaniya, İspaniya, İtaliya, Danimarka, Finlandiya dövlətlərini göstərmək olar.

Mərkəzləşdirmə dərəcəsinə görə mərkəzləşdirilmiş, mərkəzləşdirilməmiş və nisbi mərkəzləşdirilmiş unitar dövlətləri fərqləndirmək qəbul olunmuşdur. Mərkəzləşdirilmiş unitar dövlətdə inzibati ərazi bölgüsünün bütün pillələrinə onları idarə etmək üçün “yuxarıdan” məmurlar təyin olunur və ya belə məmurlar yerli məclisin, yerli nümayəndəli orqanın təklif etdiyi namizədlər sırasındakı yuxarı orqanlar tərəfindən təsdiq olunur. Mərkəzləşdirilməmiş unitar dövlətlərdə yerli özünüidarə orqanları əhali tərəfindən seçilir və yerli məsələlərinin həllində mühüm müstəqillikdən istifadə edirlər. Nisbi mərkəzləşdirilmiş unitar dövlət onunla xarakterizə olunur ki, inzibati ərazi bölgüsünün yuxarı pillələrində iki orqan vardır: yuxarıdan təyin olunmuş ümumi səlahiyyətli məmur (komissar, prefekt) – dövlət hakimiyyətinin nümayəndəsi və əhali tərəfindən seçilən şura – yerli özünüidarəetmə orqanı.

Unitar dövlətdən fərqli olaraq, federativ dövlət quruluşunda bir neçə dövlət könüllü olaraq bir dövlətdə birləşir.

Federasiya (latın sözü olub, “fedus” – ittifaq) dövlətini təşkil edən qurumlar federasiya subyektləridir və onların özlərinin inzibati-ərazi bölgüsü var. Federativ

dövlətlərin iki növü mövcuddur: müqavilə əsasında yaranan və konstitusiya əsasında yaranan dövlətlər.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən Azərbaycan unitar dövlətdir (mad. 7, hissə 1).

Azərbaycan dövləti vahid və bölünməzdir.

Siyasi-dövlət recimi formasına görə dövlətlər demokratik və antidemokratik dövlətlərə bölünür.

Siyasi-dövlət recimi formasına görə Azərbaycan Respublikası demokratik dövlətdir. Azərbaycanın demokratik xarakteri dövlət hakimiyyətinin bölgüsü prinsipinin, yerli özünüidarəetmə sisteminin təmin olunmasında ifadə olunur.

Demokratik prinsiplərə əsaslanaraq, Konstitusiyanın 12-ci maddəsində qeyd olunur: “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 12-ci maddəsinə əsasən dövlətin ali məqsədi insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsidir. (1.mad.12).”

Sual 2. Demokratik, hüquqi dövlətin konstitusiya prinsipləri

Konstitusiyanın 7-ci maddəsində göstərilir ki, Azərbaycan dövləti demokratik, hüquqi, dünyəvi ,unitar respublikadır.

Konstitusiyada təsbit edilən bu anlayışları izah etməzdən əvvəl, demokratiya anlayışını izah etmək zəruridir.

Demokratiya (yunan sözü olub, mənası “demos” – xalq, “kratos” – hakimiyyət, xalqın hakimiyyəti) xalq hakimiyyəti mənasını verir. İlk dəfə Fukidid tərəfindən işlədilən “demokratiya” anlayışı xalq hakimiyyətini ifadə edir. Qədim yunan şəhər-dövlətlərində bütün ictimai işlər xalq yığıncaqlarında və ya onların təşkil etdikləri xüsusi orqanlarda bilavasitə əhalinin (demos – kəndlilər, şəhər sənətkarları, kiçik ticarətçilər) özünün iştirakı ilə həll edildiyindən, həmin dövrdə demokratiya anlayışı bilavasitə xalq yığıncaqları vasitəsilə həyata keçirilən hakimiyyət kimi nəzərdə tutulurdu.

Demokratik dövlət anlayışı hüquqi dövlət anlayışı ilə sıx bağlıdır. Demokratik dövlətin əsas cəhətləri aşağıdakılardır:

- xalq hakimiyyəti;
- hakimiyyətin bölünməsi;
- insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının konstitusiya ilə təsbit olunması və onların aliliyi;
- siyasi plüralizm – çoxpartiyalılıq;
- ideoloji plüralizm;

Öz fəaliyyətində hüququ rəhbər tutan, insan hüquqlarını və azadlıqlarını təmin etməyi özünün başlıca məqsədi hesab edən dövlət – hüquqi dövlət hesab olunur. Hüquqi dövlət ideyası daim insan hüquq və azadlıqları ilə sıx şəkildə bağlı olmuşdur.

Hüquqi dövlətin başlıca əlamətləri aşağıdakılardır:

- hakimiyyətin bölünməsi prinsipi;
- dövlət tərəfindən insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının tanınması, onlara əməl olunması və onların müdafiə edilməsi;
- ictimai həyatın bütün sahələrində Konstitusiyanın və qanunların aliliyi;
- insanların və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinin təmin edilməsi;
- dövlətlə şəxsiyyət arasında qarşılıqlı məsuliyyətin müəyyən edilməsi;
- konstitusiya və qanunlar çərçivəsində dövlətin fəaliyyət göstərməsi;
- məhkəmələrin müstəqilliyi, hakimiyyət üzərində və Konstitusiyaya əməl olunması üzərində məhkəmə nəzarəti;
- beynəlxalq hüququn hamılıqla tanınmış prinsiplərinin və normalarının üstünlüyü;
- qanunçuluğun, şəxsi təhlükəsizliyin, ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi;
- siyasi və ideoloji plüralizm.

Hakimiyyətin bölünməsi ideyasını XVIII əsr fransız maarifçisi Ş.Monteskye irəli sürmüşdür. 1748-ci ildə “Qanunların ruhu” adlı əsərində

Monteskye yazırdı ki, hər bir millətin ruhu ölkənin coğrafi şəraiti ilə müəyyən olunur. Monteskyenin fikrincə, siyasi xəyanətlərin aradan qaldırılması üçün təminat hakimiyyətin ciddi olaraq üç yerə – qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyətinə bölünməsi ola bilər.

Hakimiyyət bölgüsü ideyası ilk dəfə olaraq 1787-ci ildə ABŞ Konstitusiyasında öz hüquqi əksini tapmışdır.

ABŞ-da hakimiyyətin bölünməsi prinsipinin “çəkəndirmə və tarazlaşdırma” (checks and balances) sistemi ilə tamamlanması bu üç hakimiyyətin konstruktiv şəkildə tarazlaşdırılmasına imkan yaradır.

Hakimiyyətin bölünməsi prinsipinin başlıca məzmunu aşağıdakılardan ibarətdir:

- qanunlar yüksək hüquqi qüvvəyə malik olmalı və qanunverici orqan (parlament) tərəfindən qəbul edilməlidir;

- icra hakimiyyəti başlıca olaraq qanunların icrası ilə məşğul olmalı və onların icrası məqsədilə qanunqüvvəli aktlar qəbul etməli, dövlət başçısı və ya parlament qarşısında hesabat verməlidir;

- dövlət hakimiyyətinin qanunverici və icraedici qolları arasında mövcud səlahiyyətlərin ehtəsiz müvazinəti təmin olunmalıdır ki, o, bütün səlahiyyətlərin hakimiyyətin hər hansı bir qolundan digərinə keçməsinin qarşısını ala bilsin;

- məhkəmə orqanları öz səlahiyyətləri daxilində müstəqildirlər;

- hakimiyyətin qollarından heç biri digərinin fəaliyyətinə qarışmamalıdır;

- səlahiyyət bölgüsü ilə bağlı mübahisələr konstitusiya çərçivəsində həll edilməlidir;

- konstitusiya sistemi bir hakimiyyətin digər iki hakimiyyətlə çəkəndirməsinin hüquqi üsullarını nəzərdə tutmalıdır.

Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipi əsasında təşkil edilir:

- qanunvericilik hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi həyata keçirir;

- icra hakimiyyəti Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə mənsubdur;

- məhkəmə hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri həyata keçirir.

Hüquqi dövlətin iqtisadi əsasını qanunun eyni dərəcədə mühafizə etdiyi müxtəlif mülkiyyət formalarına əsaslanan istehsal münasibətləri təşkil edir. Hüquqi dövlətdə mülkiyyət bilavasitə maddi nemətlərin istehsalçılarna və istehlakçılarna məxsusdur. Fərdi istehsalçı öz şəxsi əməyinin məhsulunun mülkiyyətçisi kimi çıxış edir. Mülkiyyətin müstəqilliyi və azadlığı hüquqi dövlətin prinsiplərinin realizə olunmasının başlıca şərtlərindən biridir ki, bu da öz növbəsində iqtisadi cəhətdən hüququn aliliyini, istehsal münasibətlərinin iştirakçılarının bərabərliyini və cəmiyyətin maddi rifah halının daim artmasını təmin edir. Konstitusiyada deyilir ki, Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın inkişafı müxtəlif mülkiyyət növlərinə əsaslanaraq (dövlət mülkiyyəti, xüsusi mülkiyyət və bələdiyyə mülkiyyəti) xalqın rifahının yüksəldilməsinə xidmət edir. Dövlətimiz bazar münasibətləri əsasında iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, azad sahibkarlığa təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol vermir (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, mad. 15).

Hüquqi dövlətin sosial əsasını isə ictimai tərəqqinin təmsilçilərini birləşdirən vətəndaş cəmiyyəti təşkil edir. Burada diqqət mərkəzində insan, onun müxtəlif mənafeləri, maraqları durur. Sosial institutlar sistemi və ictimai əlaqələr vasitəsilə hər bir vətəndaş üçün öz yaradıcı qabiliyyətlərini, əmək imkanlarını həyata keçirməyə zəruri şərait yaradılır, fikir plüralizmi, şəxsi hüquq və azadlıqlar təmin edilir. Buna görə hüquqi dövlət eyni zamanda həm də sosial dövlətdir.

Hüquqi dövlət əxlaqi baxımdan insanın yüksək əxlaqi dəyərlərini təsbit edir, ictimai həyatda onların əsas rolunu göstərir, şəxsiyyətə qarşı zülm və zorakılığı rədd edir. Hüquqi dövlətin əxlaqi əsasını humanizm və ədalətlik, şəxsiyyətin azadlığı, onun şərəf və ləyaqətinin toxunulmazlığı kimi ümumbəşəri prinsiplər təşkil edir.

Hüquqi dövlətin ən mühüm prinsipi ictimai həyatın bütün sahələrində hüquqa və haqq-ədalətə əsaslanan qanunların aliliyidir. Hüquqi dəyərlər sistemində insanların azadlığının mühafizəsinin təşkilinin və ifadəsinin ən ali forması

qanundur. Qanunlar ictimai həyatın ən mühüm tərəflərini nizama salır, həyati əhəmiyyətli sahələrdə insanların davranış azadlığının hüdudlarını müəyyən edir, cəmiyyətin mənəvi dəyərlərini mühafizə edirlər. Qanunun aliliyi dövlət orqanları tərəfindən onun qüvvəsinin təmin edilməsində ifadə olunur.

Hüquqi dövlətin digər prinsiplərindən biri də insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının reallığı, onun azad inkişafının təmin edilməsini nəzərdə tutur. Hüquqi dövlət fərdin azad davranış sahələrinin hüdudlarını müəyyən edir və özü isə oraya müdaxilə etmir. Beləliklə, hüquqi dövlətdə insanın hüquqi qanunlarla nizama salınan azad fəaliyyət göstərmək hüququ vardır. Belə bir şəraitdə faktiki azadlıq, azadlıq hüququna çevrilir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsini dövlətin ali məqsədi kimi bəyan edir.

Hüquqi dövlətin digər mühüm səciyyəvi xüsusiyyəti dövlət və vətəndaşların (şəxslərin) qarşılıqlı məsuliyyətidir. Bu prinsipə görə siyasi hakimiyyətin daşıyıcısı kimi dövlət ilə onun formalaşdırılması və həyata keçirilməsinin iştirakçısı kimi vətəndaş arasındakı münasibətlər bərabərlik və ədalətlik prinsipləri üzərində qurulmalıdır. İstər vətəndaşlar, istərsə də dövlət öz hərəkətlərini qanuna uyğunlaşdırmalıdır. Bu baxımdan dövlət ilk növbədə bütün vətəndaşlara münasibətdə ədaləti təmin etməyi öhdəsinə götürür. Dövlət qanunun məcburi icrasını müxtəlif təminatlar sistemi ilə qoruyur; məsələn, deputatların parlament qarşısında məsuliyyəti, Nazirlər Kabinetinin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti qarşısında məsuliyyəti, dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin öz vəzifələrini yerinə yetirməməyə görə intizam və ya cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi. Bu qayda vətəndaşların dövlət qarşısında məsuliyyətinə də şamil edilir. Lakin, dövlət məcburetmə tədbiri hüquqa əsaslanmalı, şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarını pozmamalı, törədilmiş hüquq pozuntusunun dərəcəsinə uyğun olmalıdır. Bu baxımdan hüquqi tələblərə riayət etməyin ən yaxşı forması hüquqi dövlət quruluşudur.

Sual 3. Azərbaycan Respublikasının konstitusiyaya hüquq statusunun əsas elementləri

Dövlətimizin konstitusiyaya hüquq statusu ilk növbədə onunla xarakterizə olunur ki, Azərbaycan Respublikası – suveren dövlətdir. Onun suverenliyi ölkə daxilində və xarici münasibətlərdə dövlət hakimiyyətinin müstəqilliyində ifadə olunur.

Azərbaycan Respublikasının ölkə daxilində ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan vahid Konstitusiyası vardır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası xalq hakimiyyətini, dövlətin əsaslarını, əsas insan və vətəndaş hüquqlarını, azadlıqlarını, vəzifələrini, dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə sistemini təsbit edir.

Azərbaycan Respublikasının konstitusiyaya hüquq statusunun ayrılmaz elementi onun ərazi vahidliyidir. Konstitusiyanın 11-ci maddəsində qeyd olunur: “Azərbaycan Respublikasının ərazisi vahiddir, toxunulmazdır və bölünməzdir. Ərazi dövlətin mövcudluğunu şərtləndirən əsas amillərdəndir. Həm əhali, həm də ərazi dövlətin mövcudluğunu müəyyən edən ilkin şərtlərdir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisi dedikdə, aşağıdakılar başa düşülür:

1. Respublikanın sərhədi daxilində olan quru hissə;
2. Daxili sular;
3. 12 dəniz mili enində sahil və ərazi sular;
4. Sərhəd çayları və göllər;
5. Respublikanın sərhədi daxilində olan yer səthi və su üzərində olan hava boşluğu.

“Dövlət sərhədi haqqında” 1991-ci il 6 dekabr tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununa görə, Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədi Azərbaycan

Respublikasının quru və su ərazisini, yerin təkini, dəniz və hava fəzasını qonşu dövlətlərdən ayıran xətt və xətdən keçən şaquli səthdir.

Dövlətin ərazisinin bütövlüyü və toxunulmazlığı dövlət təhlükəsizliyinin ən əsas xüsusiyyətlərindən biridir.

Konstitusiyaya görə Azərbaycan Respublikasının ərazisi özgəninkiləşdirilə bilməz. Azərbaycan öz ərazisinin heç bir hissəsini heç bir şəkildə kimsəyə vermir. Yalnız Milli Məclisin qərarı ilə Azərbaycanın bütün əhalisi arasında referendum keçirmək yolu ilə Azərbaycan xalqının iradəsi əsasında dövlət sərhədi dəyişdirilə bilər.

Azərbaycan Respublikasının konstitusiya hüquq statusunun mühüm elementi Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığıdır. Azərbaycanda vətəndaşlıq məsələləri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və vətəndaşlıq haqqında qanunu ilə tənzimlənir.

Konstitusiyaya görə, Azərbaycan dövlətinə mənsub olan, onunla siyasi və hüquqi bağlılığı, habelə qarşılıqlı hüquq və vəzifələri olan şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır (1.mad.52).

Azərbaycan dövləti onun ərazisindən kənarında yaşayan vətəndaşların hüquqi müdafiəsinə təminat verir və onlara hamilik edir.

Azərbaycan Respublikası bütün ölkə üçün müvafiq dövlət hakimiyyəti orqanlarına malikdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti – dövlət başçısı, Milli Məclisi – ali nümayəndəli qanunvericilik orqanı, Nazirlər Kabineti (hökuməti), Konstitusiya Məhkəməsi, Ali Məhkəmə, Appelyasiya Məhkəməsi, Prokurorluq orqanları vardır.

Azərbaycan Respublikasının konstitusiya hüquq statusu vahid qanunvericilik sisteminin olması ilə də xarakterizə olunur.

Qanunvericilik sisteminə: Konstitusiya, referendumla qəbul edilmiş aktlar, qanunlar, dövlət başçısının fərmanları, Nazirlər Kabinetinin qərarları, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktları daxildir.

Konstitusiyada qeyd olunur ki, Azərbaycan dövlətinin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin

ayrılmaz tərkib hissəsidir (1.mad.148). Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası, qanunlar, Nazirlər Kabinetinin qərarları Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində hüquqi qüvvəyə malikdir. Muxtar Respublikanın qanunvericilik sistemi Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə uyğun olmalıdır.

Azərbaycan Respublikası müstəqil surətdə öz əhalisinin mənafeyinə uyğun gələn, beynəlxalq hüquqla və ümumbəşəri dəyərlərlə uzlaşan iqtisadi və sosial siyasət həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi müstəqilliyi ondan ibarətdir ki, müstəqil surətdə iqtisadiyyatın strukturunu, onun inkişafının üstün istiqamətlərini müəyyənləşdirir, maliyyə-büdcə, pul-kredit, qiymət, sərmayə siyasəti, elmi-texniki və xarici iqtisadi siyasəti həyata keçirir, əhali üçün sosial təminatlar sistemi yaradılır.

Konstitusiyanın 15-ci maddəsində qeyd olunur: “Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın inkişafı müxtəlif mülkiyyət növlərinə əsaslanaraq, xalqın rifahının yüksəldilməsinə xidmət edir”.

Azərbaycan dövləti bazar münasibətləri əsasında iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, azad sahibkarlığa təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol vermir.

Azərbaycan dövlətinin konstitusiya hüquq statusu vahid pul sisteminin olması ilə də xarakterizə olunur. Konstitusiyaya əsasən, Azərbaycan Respublikasının pul vahidi manatdır. Pul nişanlarının tədavülə buraxılması və tədavüldən çıxarılması hüququ yalnız Mərkəzi Banka mənsubdur. Respublikamızın ərazisində manatdan başqa pul vahidlərinin ödəniş vasitəsi kimi işlədilməsi qadağandır.

Azərbaycan Respublikası müstəqil dövlət və beynəlxalq hüququn subyekti kimi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına müvafiq olaraq, rəhbərliyi mərkəzi dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən həyata keçirilən vahid Silahlı Qüvvələrinə malikdir.

Konstitusiyanın 9-cu maddəsində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası öz təhlükəsizliyini və müdafiəsini təmin etmək məqsədilə Silahlı Qüvvələrini yaradır. Bununla bərabər, Azərbaycan dövləti başqa dövlətlərin müstəqilliyinə qəsd kimi və beynəlxalq münaqişələrin həlli üsulu kimi müharibəni rədd edir.

“Müdafiə haqqında” Azərbaycan Respublikasının 1993-cü il 26 noyabr tarixli Qanununa əsasən, Azərbaycan Respublikasının müdafiəsinin təşkili aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Dövlətin hərbi siyasətinin formalaşdırılması;
2. Hərb elminin inkişafı;
3. Dövlət sərhədinin mühafizəsi;
4. Ölkə əhalisinin və ərazisinin müdafiəyə hazırlığı;
5. Dövlət sirrinin və hərbi sirin qorunmasının təmin edilməsi;
6. Təcavüzün qarşısının alınması üçün beynəlxalq aləmdə müvafiq tədbirlərin görülməsi.

Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi təsbit olunması Azərbaycan Respublikasının konstitusiya hüquq statusunun mühüm elementidir.

Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilməsini öz müstəqil dövlətçiliyinin başlıca əlamətlərindən biri sayır, onun tətbiqi, qorunması və inkişaf etdirilməsi qayğısına qalır.

“Dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2002-ci il 30 sentyabr tarixli Qanununa görə dövlət dilini bilmək hər bir Azərbaycan Respublikası vətəndaşının borcudur. Dövlət dili kimi Azərbaycan dili ölkənin siyasi, ictimai, iqtisadi, elmi və mədəni həyatının bütün sahələrində işlədilir.

Azərbaycan Respublikasının konstitusiya hüquq statusunun mühüm komponenti onun dövlət rəmzləri – Dövlət Bayrağı, Dövlət Gerbi və Dövlət Himni, həmçinin onun paytaxtı Bakı şəhəridir.

Konstitusiyanın 23-cü maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzləri Dövlət Bayrağı, Dövlət Gerbi və Dövlət Himnidir. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Bayrağı, Dövlət Gerbi və Dövlət Himni Azərbaycan Respublikasını beynəlxalq hüququn subyekti kimi beynəlxalq təşkilatlarda

fərqləndirən və tanıdan rəmzlərdir. Həmin rəmzlərin statusu Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə təsbit edilir. Azərbaycan Respublikasının “Dövlət Bayrağı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 1991-ci il 5 fevral tarixində qəbul edilmişdir. Dövlət bayrağı aşağıdakı göstərilən yerlərdə qaldırılır:

1. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin, yerli icra hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının inzibati binalarının üzərində;

2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Milli Məclisinin, Nazirlər Kabinetinin, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin və Nazirlər Kabinetinin binaları üzərində;

3. Dövlət orqanlarının və ictimai təşkilatların, müəssisələrin, idarələrin və təşkilatların binaları, habelə yaşayış evləri üzərində;

4. Rəsmi şəxs sifəti ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Milli Məclis sədrinin, Baş Nazirin mindikləri hava gəmilərində, dəniz gəmilərində və başqa nəqliyyat vasitələrində.

“Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gerbi haqqında” Azərbaycan Respublikasının konstitusiyaya Qanunu 1993-cü il 19 yanvar tarixində qəbul edilmişdir. Dövlət Gerbi Azərbaycan dövlətinin müstəqillik rəmzidir. Dövlət Gerbi palıd budaqlarından və sünbüllərdən ibarət qövsün üzərində yerləşən şərq qalxanının təsvirindən ibarətdir. Qalxanın üzərində Azərbaycan Respublikası Dövlət Bayrağının rəngləri fonunda səkkizguşəli ulduz, ulduzun mərkəzində alov vardır.

Dövlət Gerbinin təsviri aşağıda göstərilən yerlərdə vurulur:

1. Azərbaycan Respublikası Parlamentinin binasında, iclas salonunda və parlament sədrinin xidməti kabinetində;

2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin iqamətgahında və xidməti kabinetində;

3. Azərbaycan Respublikasının bütün məhkəmələrinin binalarında və məhkəmə iclaslarının salonlarında;

4. Azərbaycan Respublikasının diplomatik və ticarət nümayəndəliklərinin, konsulluq idarələrinin binalarında;

5. Yerli nümayəndəli dövlət orqanlarının binalarında və iclas salonlarında;

Dövlət Gerbinin təsvirindən aşağıdakı hallarda istifadə olunur:

1. Azərbaycan Respublikasının dövlət möhüründə, bütün dövlət orqanlarının möhürlərində;

2. Azərbaycan Respublikası qanunlarının, parlamentin qərarlarının, Prezidentin fərman və sərəncamlarının blanklarında;

3. Dövlət orqanlarının sənədlərinin blankında;

4. Azərbaycan Respublikası vətəndaşının şəxsiyyət vəsiqəsində, vətəndaşa verilən diplomatik və başqa xarici pasportlarda;

5. Azərbaycan Respublikası Parlamentinin rəsmi nəşrlərində;

6. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində müəyyən edilmiş hallarda dövlət sərhəd nişanlarında;

7. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının biletlərində və metal pul vahidlərində, qiymətli kağızlarda, dövlət istiqrazlarında və lotereya biletlərində.

“Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni haqqında” Azərbaycan Respublikasının konstitusiyaya Qanunu 1992-ci il 27 may tarixində Milli Məclis tərəfindən qəbul olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himninin sözləri Əhməd Cavadın, musiqisi isə Üzeyir Hacıbəyovundur. Dövlət Himni Azərbaycan dövlətinin, onun müstəqilliyinin və birliyinin müqəddəs rəmzidir.

Dövlət Himni aşağıdakı hallarda ifa olunur:

1. Dövlət bayramlarına həsr olunmuş tətənəli yığıncaqların və iclasların açılışı və bağlanması zamanı;

2. Hər gün Azərbaycan Respublikası Milli televiziya və radio verilişlərinin əvvəlində və axırında;

3. Azərbaycan xalqının və dövlətinin həyatında çox mühüm tarixi hadisələr münasibəti ilə, Azərbaycanın görkəmli siyasi, dövlət, hərbi xadimlərinin, milli

qəhrəmanlarının, elm, ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinin şərəfinə abidələrin və lövhələrin açılışı zamanı;

4. Dövlət və ictimai orqanlar, müəssisələr, idarələr və təşkilatlar tərəfindən keçirilən mərasimlər və digər təntənəli tədbirlər zamanı dövlət bayrağı qaldırılarkən;

5. Azərbaycan Respublikasına rəsmi görüşə gələn xarici dövlətlərin dövlət və hökumət başçıları qarşılanarkən və yola salınarkən – müvafiq ölkənin dövlət himni ifa olunduqdan sonra.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni əhali qarşısında ifa olunarkən, oradakılar himni ayaq üstə dinləməli və ya oxumalıdırlar.

Konstitusiyanın 12-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının paytaxtı Bakı şəhəridir. Bakı 1747-ci ildən Bakı xanlığının və 1918-ci ildən isə Azərbaycan Respublikasının paytaxtıdır. Bakı respublikamızın iqtisadi, mədəni, elmi və siyasi mərkəzidir. Şəhər 11 inzibati rayona bölünmüşdür. Hər rayonun özünün bələdiyyə şurası vardır.

Nəticə

Dövlət siyasi sistemin əsas ünsürlərindəndir. Dövlətlə bağlı konstitusiyalarda nəzərdə tutulan normalar tək-cə onunla şəxsiyyət arasındakı əlaqələri xarakterizə etmir. Bu normalar eyni zamanda dövlətin öz quruluşunu, idarəetmə formasını, onun digər xarakterik xüsusiyyətlərini müəyyən edir.

Dövlətin konstitusion əsasları bütün digər normalara münasibətdə ilkindir, çünki üç əsas subyektin – şəxsiyyətin, cəmiyyətin, dövlətin qarşılıqlı münasibətlərinin ən əsas, vacib parametrlərini müəyyən edir.

Dövlətin hüquqi-siyasi əsaslarına dövlətin ərazisi və quruluşunu, dövlətin başçısı kimi Prezidenti, əsas dövlət təsisatlarından biri kimi Silahlı Qüvvələri, o cümlədən, beynəlxalq münasibətlərin prinsiplərini, dövlətin ali məqsədini, demokratiyanı, dünyəviliyi, dövlət dilini, paytaxt və rəmzləri aid etmək olar. Dövlətin iqtisadi əsaslarına mülkiyyəti, pul vahidini, təbii ehtiyatları, borclara qoyulan məhdudiyyətləri göstərmək olar. Dövlətin sosial əsasları kimi ailəni, dini, sosial inkişafı göstərmək olar. Bu əsasları nəzərdə tutan normalar içərisində bəziləri əsas, digərləri isə ona münasibətdə konkretləşdirici xarakter daşıyır.